

<i>Ainmfhocail dar críoch</i>	<i>ain. u.</i>	<i>gin. u.</i>	<i>iol.</i>
1 -chadh, -dadh, -ladh, -nadh, -sadh	moladh	molta	moltaí
2 -tadh	cleachtadh	cleachta	cleachtaí
3 -thadh	leathadh	leata	(leataí)
4 <i>cinn eile dar críoch -adh ar lorg consain</i>	réabadh	réabtha	réabthaí
5 -deadh, -leadh, -neadh, -seadh	briseadh	briste	bristí
6 -teadh	baisteadh	baiste	baistí
7 -theadh	cáitheadh	cáite	(cáití)
8 <i>cinn eile dar críoch -eadh</i>	loiceadh	loicthe	(loicthí)
9 -ú ar lorg consain in ilsiollaí	scrúdú	scrúdaithe	scrúduithe
10 -iú in ilsiollaí	síniú	sínithe	sínithe

Eisceachtaí: filleadh, filte, fillteacha; gearradh, gearrtha, gearthacha; labhairt, labhartha, labhartha.

COMHRÉIR AN AINMFHOCAIL

UIMHIR AN AINMFHOCAIL

9.1 Úsáidtear uimhir uatha an ainmfhocail, cibé acu ainmfhocal uimhriúil é nó a mhalairt

□ más brí uatha atá leis: *mo shrón (bhéal, chiall); aon chapall (bhó, bhád) amháin; gach bean; an uile dhuine; cibé uair a tháinig sé; níl aon phingin agam; shlánaigh sé an céad anuraidh.*

Ar lorg cibé, aon (aidiacht éiginnte) úsáidtear an t-íolra freisin: *bailigh cibé uirlis atá agat; níl aon phinginí agam.*

□ ar lorg na n-aidiachtaí sealbhacha íolra *ár, bhur, a*, nuair nach bhfuil ach ceann amháin de na rudaí dá dtagraíonn an aidacht ag gach duine (rud) atá i gceist: *beidh Íosa inár gcroí; ar a n-aighe; fágadh na báid ar a mbéal fúthu; bhí na saighdiúirí ina luí ar a mbéal is ar a n-aghaidh; agus i bhfrásaí mar: ar a gcoiscéim; ar ár gcois*

Deirtear fosta *inár gcroíthe*.

□ ar lorg uimhreacha ainmfhoclaacha seachas uimhreacha pearsanta (féach **9.2**): *fiche slí; ochtó troigh; céad bliain; na mílte fáilte; cúpla caora; tríocha míle de na fir*

□ ar lorg *aon, dhá: aon bhróg déag; dhá bhliain is fiche; céad seachtó is dhá theach; aon mhíle dhéag; dhá chéad.*

□ ar lorg *trí, ceithre, ... deich: trí leabhar; ceithre roth is fiche; féar céad fiche is cúig bhó; cúig chéad; sé mhíle.*

9.2 An ginideach íolra a úsáidtear ar lorg uimhreacha pearsanta: *beirt bhan; triúr fear; cúigear cailíní; seisear saighdiúirí; seachtar scoláirí, etc.*

9.3 An ginideach íolra a bhíonn faoi réir freisin ag *dís, dosaen, péire, scór: dís bhan (dochtúirí); dosaen uibheacha (úll); péire cártaí (bróg); scór cailíní (fear).*

9.4 Úsáidtear an t-íolra le huimhreacha aidachtacha i gcás *ceann* (= aonad), *cloigeann, orlach, troigh, slat* (ar fad): *trí cinn; ceithre cloigne; cúig horlaí ar airde; sé troithe ar fad;*

seacht slata de rópa; agus iolra leithleach i gcás uair, seachtain, bliain, pingin, scilling, fiche: trí huaire; naoi n-uair déag; sé seachtaine; seacht mbliana is daichead; naoi bpingine (scillinge) an ceann; tá na trí fichid slán aige.

An t-uatha a úsáidtear i gcás ceann, cloigeann (ball beatha): *bhí trí cheann (chloigeann) ar an bhfathach; agus i gcás slat a fhásann: ceithre shlat saíl.*

9.5 Is é an t-iolra a úsáidtear le brí iolra a léiriú in aon chás eile: *tháinig na páistí isteach; d'éitil na héin; tá pianta sna lámha agam; ár leithéidí; tháinig siad ina gcéadta agus ina mílte.*

AN TUISEAL AINMNEACH

9.6 Is iad seo a leanas na príomhchásanna ina n-úsáidtear ainmneach an ainmfhocail

□ ainmní na habairte: *tháinig Seán; is é an smólach*

□ faisnéis abairte copailf: *is naomh é*

□ cuspóir briathair fhaisnéisigh: *ól an deoch; dúirt sé Liam an doras a oscailt*

Féach go bhfuil dhá chuspóir ag an mbriathar *dúirt*.

□ faoi réir ag na réamhfhocail *ach, amhail, gan, go dtí, idir, mar, murach, ná, seachas: gach duine ach an t-athair, amhail cos duine; gan lámh; go dtí an bád; idir chos agus lámh; idir an geata agus an doras; bróg mar an bhróg atá agatsa; murach an t-airgead; níos fearr ná an t-uncail; seachas an t-óglaigh*

□ an t-ainmneach comhaisnéise: *sin Cormac báille; le Bríd ban-naomh*

□ an t-ainmneach cainníochta: *tá sé tonna meáchain; níl sé an méid sin; bhí sí bliain d'aois; tá sibh scata mór ann*

□ an t-ainmneach áite: *ag gabháil an bóthar; tar an cóngar*

□ an t-ainmneach ama: *d'imigh sí seachtain ó shin; d'fhan sí bliain; cailleadh é an samhradh seo caite*

□ an t-ainmneach minicíochta: *thit sí uair (trí huaire)*

□ an t-ainmneach cainníochta: (aidiachtach nó dobhriathartha): *bhí eagla mo sháith* (dhóthain, go leor) *orm; tá sé rud beag fuar; rith sé an méid a bhí ina chorp*

□ ar lorg *cá mhéad* (i gcás ainmneacha coitianta), *fiú* (= luach): *cá mhéad teach a bhí ann? Ní fiú punt é*

Ginideach a leanann *cá mhéad* i gcás ainmneacha ábhair agus ainmneacha teibí: *cá mhéad plúir (eolais)?*

□ i bhfrásáí áirithe a bhaineann le **díol** agus le **roinnt**: *ar scilling an punt; fuair siad dosaen an duine*

□ ar lorg na haidiachta sealbhaí réamhthagraí: *bhí ionadh orm a fheabhas a rinneadh an gnó*

□ an t-ainmneach saor i gcás ainmfhocal a bhfuil forainmneach ag feidhmiú thar a cheann san abairt

•go réamhthagrach: *dá fhad an lá tagann an oíche; is fearde thú an sos; tá a fhios agam an scéal*

•go hiarthagrach: *an fear a rinne é tá sé tinn; an mhuintir a ghoid iad dhéanfaidís aon ní; an bhean a labhair leat tá a mac marbh*

□ an t-ainmneach tagartha: *an fear is mó ciall* (= maidir le ciall); *níl sé chomh mór sin eolas; chomh brúite aigne leis; an té is lag creideamh; pósadh sé a rogha bean*

□ trí réamhfhocal a bheith caillte roimh an ainmfhocal: *tá mé ábalta an fód a sheasamh; ní raibh faill agam breith air; stad sé féachaint an éireoinn*

□ ar lorg focal áirithe a léiríonn meon: *bhí fonn (áthas, etc.) orm teacht*

□ i bhfrásáí áirithe a úsáidtear thar ceann clásail: *bhí sé beo agus Seán ag fágáil an tí.*

□ i gcásanna áirithe in áit an ghinidigh (9.24-36) agus in áit an ghairmigh (8.20, 9.17).

AN TUISEAL GINIDEACH

9.7 Nuair atá ainmfhocal amháin ag cáiliú ainmfhocal eile atá roimhe gan cabhair ó réamhfhocal, cuirtear an cáilitheoir sa ghinideach go hiondúil.

Deirtear go bhfuil an dara focal **faoi réir** ag an gcéad cheann, nó go rialaíonn an chéad cheann an dara ceann. Seo cuid de na príomhchásanna

□ bunús: *mac Sheáin; clann na mná; ubh lachan*

□ úinéireacht: *teach m'athar; gluaisteán an dochtúra*

□ ábhar: *bróga leathair; bosca adhmaid*

Is gnách *de* + an tabharthach in ionad an ghinidigh má ghabhann aidiacht leis an ainmfhocal ábhair: *fóinne d'ór leiscthe*.

□ ionad: *cos tosaigh; seol deiridh; gaoth mhara*

□ gairm: *fear an phoist; bean chaointe*

□ sórt: *oíche sheaca; maidin gheimhridh*

□ úsáid: *teach cónaithe; gadhar fiaigh*

□ comhaireamh: *trí cinn fhichead*

□ luach: *ticéad dollair; suíochán punt*

□ tomhas: *leanbh míosa*

□ comhaisnéis: *an tAthair Uachtaráin; bean chéile*

□ an ghinideach rannaíoch: *mo chuid feola; roinnt ime*

□ teideal: *Coláiste Chaoimhín; Sráid Uí Chonail*

□ gabhdán nó a lucht: *mála plúir; bosca lasán*

Tá athbhriag baint leis an nginideach seo. Mura n-ionsíonn an comhthéacs é, ciallaíonn *mála plúir* (i) an gabhdán, mála faoi choinne plúir, nó (ii) an lucht, lán mála de phlúir. Is annamh a déarfaí *phlúmhála*, focal a bhfuil brí (i) leis. Ach is minic a deirtear *mála de phlúir geal*, frása a bhfuil brí (ii) leis.

□ cuspóir ainm bhriathartha nuair a thagann an cuspóir i ndiaidh an ainm bhriathartha:
ag ól dí; a mharú an éin

□ ar lorg *chun, trasna, timpeall, fearacht, dála*, focail a bhfuil brí réamhfhocail leo:
chun Dé; trasna na tíre; timpeall an domhain; fearacht do mhuintire; dála an scéil

□ ar lorg na réamhfhocal comhshuite: *i gcoinne Sheáin; os comhair an tí*

□ leis na réimfreanna *dea-*, *in-* (= ábalta, ullamh, oiriúnach) chun aidiachtaí a chumadh: *bhí sé mear dea-eolais; chomh dea-éadaigh leatsa; níl tú inleithscéil.*

9.8 Is féidir le hainmfhocal amháin dhá ghinideach a rialú: *fear ionaid an rí; fir thosaigh na foirne; sagairt chúnta an pharóiste.*

9.9 Is féidir le ginideach ginideach eile a rialú: *meáchan an gheata iarainn; obair na mná fuála.*

AN TUISEAL TABHARTHACH

9.10 Is é tabharthach an ainmfhocail (nó an ainm bhriathartha) a úsáidtear nuair atá sé faoi réir ag ceann de na réamhfhocail *a, ag, ar, as, chuig, dar, de, do, faoi, go, i, ionsar, le, maidir le, ó, os, roimh, thar, trí, um*: *ag mo chois, ar do láimh, le bróig, ar an aonach, roimh an gcapall (chapall).*

Ní úsáidtear *a* ach roimh an ainm briathartha agus i gcorrchís eile: *leabhar a fhoilsíú; cad a chlog é?*

Má ghabhann an réamhfhocal foirm ar leith nó má cheanglaítear é d'fhocal eile, ní chuireann sin isteach ar an tuiseal: *in Éirinn, sa chois, faoina ascaill*, etc.

9.11 Úsáidtear *cionn* (seantabharthach an fhocail *ceann*) sna frásaí seo a leanas: *cionn is* (= toisc); *dár gcionn; de chionn; os cionn; os mo (do, a) chionn*, etc.; *thar cionn* (= ar fheabhas); agus i gcorr-logainm: *Cionn Caslach*.

Úsáidtear *tigh* (seanfhoirm thabharthach an fhocail *teach*) mar a bheadh dobhriathair áite: *tá sé thíos tigh Phádraig; tigh seo againne; cheannaigh mé é tigh Amott.*

Úsáidtear *cois, láimh* sa tslí sin fosta: *tá sé cois na habhann; láimh le Corcaigh.*

9.12 Is minic a léirítear úinéireacht leis an réamhfhocal *le* + an tabharthach: *dán le Céitinn* (= ceann de dhánta Chéitinn); *lacha le Máire; chaill mé cearc liom.*

9.13 Is minic a léirítear gaol le ceann de na réamhfhocail *le*, *do* + an tabharthach: *deartháir do Sheosamh (le Seosamh)*; *uncail dóibh*; *iníon leis*. Féach **12.10**.

Tabhair faoi deara na difríochtaí brí idir: *mo mhac*; *mac dom* (duine de mo mhic); *iníon mo mhic*; *iníon le mo mhac*; *iníon mic dom*; *iníon le mac dom*.

AN TUISEAL GAIRMEACH

9.14 Nuair a úsáidtear ainmfhocal a léiríonn an duine (rud) a bhfuiltear ag caint leis cuirtear an t-ainmfhocal sa ghairmeach. Bíonn séimhiú air agus bíonn an mhír ghairmeach roimhe: *a Shéamais*; *a bhuachaillí*; *a thránna na hÉireann*.

9.15 Is féidir an aidiacht thaispeántach a úsáid sa ghairmeach: *a bhean sin thuas sa chúinne*; *a ghiolla seo* (Béarla: *my dear chap*); *a fhir úd thall ar an gclaf*; *a thonn seo thíos*.

9.16 Ní gnách aidiacht shealbhach a úsáid leis an ngairmeach taobh amuigh de chorrúair i bpaidreacha: *ár nAthair*; *ár mbeatha*, *ár milseacht agus ár ndóchas*; *mo Thiarna agus mo Dhia*! Ach *a mhuirín*; *a thaisce*; *a stór*; *a mhic*.

9.17 Ní infhilltear an gairmeach uatha, uaireanta, má rialaíonn sé ginideach cinnte: *a Cheann an Teaghlaigh Bheannaithe* (Naomh Iósaf). Ach *a Mhic Dé*; *a Mhic na Maighdine Muire*.

Ní bhíonn aon infhilleadh ann ach oiread i leaganacha mar: *a Naomh Pádraig*; *a Naomh Ciarán*; *a Rí Séamas*.

9.18 Is minic dhá ghairmeach leantacha á n-úsáid: *a Thomáis, a mhic*; *a Pheadair, a leanbh*; *a Naomh-Mhuire, a Mháthair Dé*; *A Bhean (a Iníon) Uí Mhurchú, a chara*.

In 9.56-58 tá samplaí le fáil d'úsáid an ghairmigh i leaganacha comhaisnéiseacha.

AN tAINMFHOCAL CINNTE

9.19 Tá ainmfhocal ina ainmfhocal cinnte nuair is do dhuine (rud) áirithe a thagraíonn sé.

Is iondúil gur ainmfhocail chinnte iad seo a leanas

□ ainmfhocal atá á cháiliú ag an alt: *an fear, don chapall; an chéad rí*

□ ainm dílis a thagraíonn do dhuine áirithe nó do rud áirithe nó d'áit áirithe: *d'éist*

Tomás; sin Gaillimh; an Iodh Morainn; in ifreann; ar neamh

□ ainmfhocal atá á cháiliú ag aidiacht shealbhach: *mo mhac*

□ ainmfhocal atá á cháiliú ag *gach*: *gach lá*

□ ainmfhocal sa ghairmeach: *a bhean*

□ ainmfhocal atá á cháiliú ag maolúimhir atá ag feidhmiú mar orduimhir: *cuid a trí*

□ ainmfhocal atá á cháiliú ag ainmfhocal ginideach cinnte: **hata** *an fhir*; **muintir** *an Longfoirt*; **bean** *mo mhic*; **scéal** *gach duine*; **brí** *riail a trí*; **deamhain** *ifrin*.

Is gnách gurb éiginnte an t-ainmfhocal in aon chás eile.

9.20 Cé gur ceannlitir an túslitir in ainmneacha teangacha, náisiúntachtaí, laethanta, mífonna agus féilte, ní gá iad a bheith ina n-ainmfhocail chinnte, ach is féidir a gcinntiú ar cheann ar bith de na dóigheanna atá luaite thuas: *tháinig Nollaig eile* (éiginnte); *an Nollaig ba mheasa den iomlán* (cinnte); *tá Gaeilge mhaith aige* (éiginnte); *Gaeilge Chois Fharraige* (cinnte); *Spáinneach ba ea é* (éiginnte); *an chéad Spáinneach a bhuail riamh liom* (cinnte).

9.21 Nuair is d'**ainm** duine nó áite, agus nach don duine é féin ná don áit, a thagraíonn ainm dílis, ní gá é a bheith cinnte: *Séamas is ainm dó*; [*Is*] *Éire ainm na tíre seo*; *Micheál is ea é mar Micheál is ea a athair*; *is Caisleán Nua é sin fosta*.

Agus is féidir focail den sórt sin a chinntiú mar a chinnteofaí ainm coitianta: *d'fhéad tú a fhágáil ina **Jack** nuair a bhí sé ina Jack* (tagairt d'ainm madra a athraíodh).

Féach mar a úsáidtear ainm duine san abairt: *ní fhaca mé i do **Tharlach** riamh tú go dtí anois*.

9.22 Ainmfhocail éiginnte de bharr an chomhthéacs na focail a bhfuil cló trom orthu sna frásaí seo thíos d'ainneoin rialacha **9.19**: *an iomad cainte*; *an iomarca eolais*; *a mhalairt de scéal*; *ar feadh uair an chloig*; *clann an dá dheartháir (na beirte dearthár) is ea iad*; *céile Dé ba ea é*; *Coróin Mhuire a cheannach*; *Lá Fhéile Pádraig eile*; *má tá ifreann ar bith ann*; *ní haon Tadhg an dá thaobh mise agat*; *a leath*; *a dtrian*; *leath na n-úll*; *ceathrú cuid an phobail*; *taobh na tine*.

9.23 Tabhair faoi deara na difríochtaí brí atá sna habairtí seo

□ Tá **sagart paróiste** ag caint leis na sagairt óga.

(sagart éiginnte a bhfuil cúram paróiste éiginnte air)

□ Cailleadh **an sagart paróiste** a bhí ar saoire anseo.

(sagart cinnte a raibh cúram paróiste éiginnte air)

□ Ba é **sagart an pharóiste** a bheannaigh an scoil.

(sagart cinnte ar a bhfuil cúram paróiste chinnte, an paróiste a bhfuil an scoil ann, is dócha.)

Is minic, áfach, a úsáidtear *an sagart paróiste* in ionad *sagart an pharóiste* sa chás deireanach.

Ach os a choinne sin ní fhéadfaí *sagart an pharóiste* a úsáid i gcás paróiste éiginnte, mar atá sa dara habairt.

Sna trí chás, tá an sagart i gceannas paróiste. Aon sagart atá faoin sagart sin deirtear gur *duine de shagairt an pharóiste* é nó gur *sagart de chuid an pharóiste* é, is é sin curáideach nó sagart cúnta.

AN tAINMNEACH THAR CEANN AN GHINIDIGH

9.24 Is minic nach n-inhilltear ainmfhocail ar lorg focal a rialaíonn an ginideach de ghnáth. I gcásanna mar sin deirtear go bhfuil *foirm ainmnigh* agus *feidhm ginidigh* ag an bhfocal nach bhfuil inhillte.

9.25 Ní úsáidtear an ginideach sna cásanna seo

□ ainmfhocal a bhfuil ginideach cinnte faoi réir aige: *cóta mhac Sheáin; hata fhear an tí; pobal chathair Phort Láirge; ag iarraidh iasacht mo ghunna; tar éis thús gach bliana; timpeall inneall bhus a dó. Ach Oíche na Féile Bríde; deabhóid na Corónach Muire.*

Ní bhaineann an riail seo le hainm briathartha a mbeadh cuspóir aige: *lucht foghlamtha na Gaeilge*, ná le múnlaí mar *teach pobail Anagaire; foireann leadóige na Fraince.*

□ ainmfhocal a bhfuil ginideach rannaíoch nó tabharthach rannaíoch faoi réir aige: *ag déanamh mo chuid oibre; bás cuid mhór acu; ar son ceann de na náisiúin bheaga; os cionn an chuid eile den tír*

9.26 Ní úsáidtear an ginideach ach oiread le

□ bunuimhir: *spás dhá (trí,...fiche) lá; obair an dá (an scór, an chéad, an mhíle)*

ainniseoir; éidí na dtrí (na gcéadta, na mílte) eitleoir

□ orduimhreacha: *obair an dara (triú,...fichiú) mairnéalach; in aice ardán a dó; tosach chaibidil a trí*

□ uimhreacha pearsanta: *neart bheirt fhathach; gúnaí triúr brídeog; cumhacht triúr (ceathrar, etc.) dochtúirí óga; eangacha an triúr iascairí Francacha*

□ cúpla: *ag ól cúpla deoch; i gcomhair cúpla caora*

□ nuair atá ainmfhocal agus uimhir nó litir ar a lorg ag tagairt do shraith nó liosta: *de réir alt 45; ag brath ar fhorálacha riail (b).*

□ uimhreacha ainmfhoclaacha nuair a ghabhann ainmfhocal eile leo: *costas an fiche (tríocha, chéad) cathaoir; teach an tséiscar sagart. Ach troid beirte; díol triúr.*

9.27 Ach is iondúil go n-inhilltear an t-ainmfhocal ar lorg

□ *aon* nuair a bhíonn an t-alt roimhe mura ngabhann *déag* leis: *i gcaitheamh na haon oíche amháin sin; ar feadh an aon lae amháin; agus i gcomhfhocail: le toil an Aon-Mhic. Ach de bharr an aon fhear déag.*

□ *c(h)éad*: *tosach an chéad lae; fad na chéad mhíosa; agus i gcomhfhocail: bás a céadghine*

□ *beirt, triúr, ... dháréag* nuair nach seasann an t-ainmfhocal do na haonaid atáthar a chomhaireamh: *beirt chlainne; triúr Bhríde; airgead na beirte clainne.*

9.28 Ní úsáidtear an ginideach ach oiread le gníomhaí nó cuspóir ainm bhriathartha sa mhúnla seo: gníomhaí (cuspóir) + *a* (réamhfhocal) + ainm briathartha:

le linn an cogadh a bheith ar siúl; tar éis an dochtúir a imeacht;

ag guí maítheas a theacht orm; d'fhonn (le cois) airgead a thuilleamh;

tar éis (i gcoinne, de bharr) an t-ordú a chomhlíonadh;

ar aigne (ar tí, le linn) na fir oibre a fhosú;

ag iarraidh (ceapadh, brath) mo chos chlé a leigheas;

ag rá (diúltú) an bosca a bhriseadh.

9.29 Ach infhilltear an t-ainmfhocal

□ má tá *a* + ainm briathartha ina fhrása dobhriathartha modha ag comhlánú ainm briathartha eile: *bhí sí ag cealgadh an naíonáin a chodladh; thosaigh mé ag cur na bpáistí a luí; tá mé ag tabhairt an ghadhair a sheilg*

□ i gcás múnlaí mar seo: gníomhaí (nó a chothrom) + cuspóir + *a* + ainm briathartha: *bean na mbó a chrú; fear na tine a lasadh; lucht na Gaeilge a fhoghlaim; lá na bprátaí a bhaint; aimsir an bhiatais a chur; am na monarchan a oscailt.*

Téann gnáthrialacha an tabharthaigh i bhfeidhm ar mhúnlaí mar seo: réamhfhocal a rialaíonn an tabharthach + ainmfhocal + *a* + ainm briathartha: *as an asal a dhíol; trí mo chois a bhriseadh; leis an ngnó a dhéanamh.*

9.30 Ní úsáidtear ach oiread an ginideach d'ainmfhocal éiginnte cáilithe atá faoi réir ag ainm briathartha a bhfuil an réamhfhocal *a*, ag roimhe: *ag déanamh obair mhaith* (**an-obair**, *aon mhaith*); *ag tabhairt drochmheas* (**pingin ar bith**); *a mholadh ceol cláirsí* (**amhráin Ghaeilge**). Ach *ag treabhadh na páirce bige*, *ag léamh ár leabhair Ghaeilge*.

9.31 Ní úsáidtear ach oiread an ginideach d'ainm briathartha **go díreach** ar lorg

□ ainm bhriathartha eile a bhfuil an réamhfhocal *a*, ag roimhe: *ag brath dul abhaile* (**tiomáint síos**, **triall ort**); *ag iarraidh éirí* (**seasamh**, **canadh**, **brostú**, **rith**)

□ réamhfhocail chomhshuite: *tar éis siúl abhaile*; *i ndiaidh teacht*; *ar tí eitilt suas*; *tar éis pósadh*. Ach *ar tí a bpósta*; *i ndiaidh (chun) mo chrochta*.

□ *chun* i bhfrásaí timchainteacha: *chun séideadh níos measa*; *chun iomáint le Corcaigh*; *chun troid ina choinne*. Ach *siúd chun siúil (reatha) iad*; *tá an féar chun bainte*.

9.32 Ní úsáidtear an ginideach d'ainmfhocal éiginnte atá ar aon fhoirm le hainm briathartha agus nach de réir ceann de na cúig dhíochlaonadh a infhilltear é, agus é ag teacht i ndiaidh an réamhfhocail *a*, *ag*, nó i ndiaidh réamhfhocail chomhshuite:

□ *ag déanamh athrú* (**iniúchadh**); *a thabhairt moladh dó*; *ag cur fillcadh ann*

□ *ar lorg ardú* [*maith*]; *le haghaidh scrúdú*; *in éadan pósadh* [*measctha*]

Ach *ag déanamh gearáin*; *ag ceannach leighis*; *de réir oiliúna*; *d'uireasa ceangail*; *i gcoinne scrúdúcháin*; *i gcomhair léitheoireachta*.

Tabhair faoi deara nach ainmneacha briathartha, ach ainmfhocail atá ar aon fhoirm le hainmneacha briathartha, atá i gceist sa riail seo, mar gur aidiachtaí a cháileodh iad agus nach dobhriathra. Ach dobhriathra a dhéanfaidh an cáiliú sna samplaí atá in 9.31.

9.33 Ní úsáidtear an ginideach d'ainm briathartha ar lorg forainmnigh réamhthagraigh: *tá sé tar éis a rá go dtiocfaidh sé*; *bhí mé ag iarraidh a dheimhniú go nglacfaí leis*.

9.34 Ní úsáidtear an ginideach i gcás péirí focal mar *Naomh Peadar (Pól)*; *San Tomás*; *Rí Séamas*; *litréacha Naomh Pól*; *misean San Tomás*; *teitheadh Rí Séamas*.

9.35 Ní úsáidtear an ginideach sna cásanna seo

□ ainm dílis mná roimh aidiacht aitreabúideach: *seanmháthair* **Bhríd Mhór**.

In áiteanna maireann leaganacha ginideacha seanbhunaithe le hainmneacha seandaoine: *teach* **Bhríde Bige**

□ ainm dílis mná nuair a bhíonn an sloinne ag gabháil leis: *bainis* **Bhríd Ní**

Cheallacháin.

9.36 Is minic freisin nach n-úsáidtear an ginideach

□ ar ainmfhocal (gan an t-alt) roimh ghinideach éiginnte, go háirithe ar lorg réamhfhocail chomhshuite: *airgead a chlann mhac; an oiread fonn eolais; saghas slí bheatha; faoi choinne clocha duirlinge; os cionn beochán beag tine; i ndiaidh am paidrín; de bharr maidín sheaca*.

Ach is minic fosta a infhilltear: *fear tí solais*.

□ tar éis réamhfhocail chomhshuite nó a chothrom nuair atá ainmfhocal éiginnte á cháiliú ag aidiacht nó ag frása aidiachtach nó ag clásal: *d'ainneoin aon athrú ar an aimsir; i gcás aon cheist eile mar sin; d'ainneoin conradh ar bith dá mhalairt; i dteannta aon airgead is infíochta; de dheasca tionóisc a tharla*

□ i gcás mórán frásaí éagsúla: *de bharr cur i gcéill; an iomad dul chun cinn; timpeall mí ó shin; ag tabhairt aghaidh ar (tosach do, cúl le, etc.)*. Féach **24.3**.

AN GINIDEACH RANNAÍOCH & AN TABHARTHACH RANNAÍOCH

9.37 **Ginideach rannaíoch** a thugtar ar ghinideach atá ag cáiliú ainmfhocal cainnfochta nó páirte (nó a iontamhail – uimhir, aidiacht bhreischéime, frása, etc., á n-úsáid mar ainmfhocal), má sheasann an focal cainnfochta (páirte) do chuid den rud a seasann an ginideach dó (**téarma an rannaígh**): *roinnt bagúin; beirt bhan; níos mó eolais*.

9.38 Is minic a úsáidtear réamhfhocal + an tabharthach in ionad an ghinidigh rannaíoch.

An réamhfhocal *de* is coitianta. Sna cásanna sin **tabharthach rannaíoch** a thugtar air: *beirt de na páistí; cuid d'airgead Sheáin*.

Samplaí eile: *duine as mále; seacht faoin gcéad; mac leis*.

9.39 Mar is gnách is í an aidiacht shealbhach an forainmneach a úsáidtear thar ceann an ainmfhocail ghinidigh; agus is é an forainm réamhfhoclach an forainmneach a úsáidtear thar ceann an réamhfhocail + an ainmfhocail thabharthaigh. Is minic a bhaintear feidhm as na forainmnigh rannaíocha *againn, agaibh, acu* in ionad *dínn, díbh, díobh: a leath; roinnt de; cuid againn*.

Ginideach nó Tabharthach

9.40 Amanna is cuma cé acu an ginideach rannaíoch nó an tabharthach rannaíoch a úsáidtear, ach is minic nach féidir ach ceann áirithe acu a úsáid. Tá cur síos déanta ar na cásanna is coitianta thíos.

9.41 I gcás na bhfocal *bunáite, bunús, formhór* agus focail a chiallaíonn ionad: *cúl, deireadh, lár, tosach, tús, iarthar, íochtar, tuaisceart*, etc. is é an ginideach rannaíoch a leanann iad: *bunús an ama; formhór na ndaoine; deireadh an bháid; tosach an tslua; ár mbunáite; a chúl; a ndeireadh; a lár; tuaisceart na tíre; iarthar an oileáin; íochtar an tseomra*.

9.42 Maidir le focail a chiallaíonn cainníocht éiginnte, mar *barraíocht, cuid, dóthain, sáith, roinnt, a lán, beagán, mórán, an iomad, níos mó, níos lú, go leor, oiread, tuilleadh*, etc., má tá téarma an rannaígh éiginnte is é an ginideach rannaíoch a úsáidtear de ghnáth: *barraíocht céille; roinnt eolais; níos lú cainte; go leor airgid reatha*.

Ní mór aidiacht shealbhach a bheith ag cáiliú *dóthain, sáith: mo dhóthain oibre*. Bíonn *cuid* á cháiliú ag aidiacht shealbhach nó eile: *cuid mhór daoine; a chuid eolais*. Ainneoin cuma na cainteachta a bheith ar na focail seo (agus ar *an iomad, a lán*, etc.) bíonn an chainníocht féin éiginnte.

Ach má tá téarma an rannaígh cinnte, sa tabharthach a chuirtear é: *an chuid den mhin a bhí fágtha; mo dhóthain den obair; an iomad den bhainne; a lán de na camáin; níos mó den fhearúlacht; an iomad díobh; beagán de, cuid againn*.

9.43 Focail a bhfuil cainníocht chinnte ag baint leo (*dosaen, péire, pionta, punt, scór, slat*), nó focail atá gaolmhar leo (*cliabh, mála*), nó focail a chiallaíonn mír (*ball, blogh, caibidil, giota, líne, píosa, siolla, véarsa*, etc.) is ionann a gcomhréir agus comhréir na bhfocal atá in

9.42, ach gur gnách an tabharthach rannaíoch nuair atá an téarma cáilithe: *punt siúcra* ach *punt de shiúcra donn*; *trí phionta bainne* ach *trí phionta de bhainne milis*; nó más sa ghinideach atá an focal cainníochta: *spúnóg shiúcra*. Ach lán *spúnóige de shiúcra*.

Tá claonadh ann an tabharthach a úsáid nuair atá an téarma éiginnte gan cháiliú ar lorg *giota* (éiginnte): *giota de rópa*; ach *an giota rópa seo*.

Tá difríochtaí trí idir *clíabh móna* (dhá bhrí, **9.7n**, **9.23**): *clíabh na móna* (dhá bhrí); *an clíabh móna* (dhá bhrí); *clíabh den mhóin*; *clíabh de mhóin fhlúch*; *clíabh den mhóin fhlúch*.

9.44 Maidir le *cé*, *ceachtar*, *neachtar*, *duine*, *ceann* (aonad), *dhá cheann*, *trí cinn*, etc.; *ceann* nó *dhó*, *dó* nó *trí*, agus maoluimhir ar bith, an tabharthach a úsáidtear leo: *cé agaibh a rinne é?* *ceachtar de na leabhair*; *suigh síos, nó neachtar acu, bí i do thost*; *duine de na fir*; *ceann de na capaill*; *trí cinn de bheithígh [m'athar]*; *seacht gcinn déag de chapail rása [na Fraince]*; *fiche a trí de na heitleáin sin*; *ceann acu*; *trí cinn díobh*.

Tá samplaí eile le hainmfhocail éiginnte in **12.7**. Mar an gcéanna ar lorg focal a bhféadfai *duine*, *ceann*, a chur ina n-ionad: *bean de na mná*; *lá de na laethanta*; *dán de dhánta an tsaoil*.

9.45 Maidir le codáin mar *leath*, *trian*, *ceathrú cuid*, etc. agus *taobh*, úsáidtear an dá thuiseal rannaíocha i gcás focail chainníochta **éiginnte**, ach is é an ginideach is coitianta: *leath bealaigh*; *leath na foirne*, *trian na n-úll*; *ceathrú cuid an phobail*; *taobh na tine*; *a leath*; *a dtrian*; *leath amháin den domhan*; *trian den úll*; *leath de*; *trian díobh*; *taobh den tine*.

Déantar comhfhocail de *leath* agus an focal rannaíoch uaireanta: *leathlá* (= leath lae).

An tabharthach a úsáidtear i gcás focal cainníochta **cinnte**; ach is féidir an ginideach a úsáid freisin le *taobh thiar*, *taobh thoir*, etc: *leath Sheáin den soláthar*; *an leath eile de*; *mo thriansa díobh*; *taobh na gaoithe den oileán*; *an taobh thiar den oileán* nó *taobh thiar an oileáin*; *an ceann thoir de* nó *a cheann thoir*.

Ní úsáidtear aidiacht shealbhaigh rannaíoch agus forainm réamhfhoclaigh rannaíoch leis an bhfocal cainníochta céanna. Ní deirtear *a leath de* ach amháin nuair a chuireann a úinéireacht in iúl: *a leath féin den airgead*. Féach freisin **9.48**.

Tabhair faoi deara brí an dá abairt seo a leanas: *díol an trian den bharr atá sábháilte* (an trian atá sábháilte atá i gceist); *díol trian an bhairr (den bharr) atá sábháilte*. (Tá an barr iomlán sábháilte. Díol trian éiginnte de.)

9.46 Maidir le *beirt*, *triúr*, etc... *dháréag* úsáidtear

□ an ginideach nó an tabharthach i gcás go mbíonn an focal cainníochta éiginnte agus an téarma éiginnte ach cáilithe: *ceathrar ban mór*; *ceathrar de mhná móra*; *triúr dochtúirí óga*; *triúr de dhochtúirí óga*

□ an tabharthach má bhíonn an focal cainníochta éiginnte agus an téarma cinnte: *ochtar de na mná (beaga)*; *seachtar de na fir (mhóra)*; *deichniúr den phaidrín*, nó an focal cainníochta cinnte agus aidiacht ar a lorg: *an triúr deireanach de na mná*; *an chéad bheirt de na peileadóirí*

□ an ginideach má bhíonn an focal cainníochta cinnte ach gan aon aidiacht go díreach ar a lorg, nó an téarma gan cháiliú: *an bheirt bhan (mhóra)*; *airgead na beirte ban*; *an triúr sagart óg*; *seachtar ban an tSabhdáin*; *a sheachtar ban*; *seachtar ban*; *a sheisear infonacha*; *triúr saighdiúirí*.

9.47 Bíonn an focal cainníochta ar iarraidh uaireanta i ndiaidh na copail: *[is] de mhuintir Ghráda mé*; *[is] den mhúineadh éisteacht*; *an d'Éirinn é seo?*

9.48 Is minic a rialaíonn focal cainníochta ainmfhocal sa ghinideach nach ginideach rannaíoch é, agus a mbíonn tabharthach rannaíoch ina dhiaidh: **cuid Mháire den chomhrá**; *dóthain beirte de(n) bhia*; *oiread mo dhoirn de chnapóg*.

9.49 Is minic *saghas* (*sórt*, *cineál*) ina thabharthach rannaíoch *bád den saghas (sórt, chineál) sin*; *fear dá shaghas*; *ní dúirt mé aon ní dá shórt*.

9.50 Má tá an t-ainm céanna ar níos mó ná ball amháin de chuid an téarma úsáidtear ginideach tuairisciúil: *cos[a] cathaoireach*; *fuinneog[a] seomra*; *cos[a] tosaigh capaill*; *cosa na cathaoireach*; *fuinneoga an tseomra*; *cosa tosaigh an chapail*; *dhá cheann an tí*; *dhá*

thaobh na tine; dhá ghruaimhín an bhóthair; trí shlios [an] triantáin; ceithre shlios [na] cearmóige; sé aghaidh ciúib.

9.51 Ach má tá an ginideach cinnte agus gur do cheann amháin de bhaill an téarma nó do chuid acu is mian tagairt is gnách ceann de na múnlaí seo a leanas a úsáid

□ *ceann de chosa na cathaoireach; trí cinn d'fhuinneoga an tseomra; ceann amháin de chosa tosaigh an chapail; dhá cheann de shleasa an triantáin; cúig cinn d'aghaidheanna an chiúib*

□ *dhá shlios de chuid an triantáin; fiche focal de chuid an dara díochlaonadh; dán de chuid Chéitinn; trí dhán dá chuid.*

9.52 Nuair is ball amháin atá i gceist agus gur cuma, nó go bhfuil sé intuigthe, cé acu ceann é, ní gá an tabharthach rannaíoch a úsáid: *le thaobh na tine; ar thaobh an bhóthair; go ceann an tí; tá cos na cathaoireach briste agat; i gcúinne an tseomra (na páirce) atá sé.*

9.53 Más brí cainníochta atá ag an bhfocal a léiríonn an ball féadfaidh an focal a léiríonn an t-iomlán a bheith sa tabharthach rannaíoch: *tá cúinne amháin (dhá chúinne) den pháirc faoi uisce.*

cúinne páirce = cúinne de pháirc: (saghas áirithe cúinne nó mír áirithe de pháirc).

COMHAISNÉIS

9.54 Nuair a chuirtear le taobh a chéile dhá ainmfhocal (nó a gcothrom) a thagraíonn don rud céanna agus go mífonn ceann acu an ceann eile deirtear go bhfuil siad i gcomhaisnéis le chéile: *Pól aspal; Tadhg gabha; an tAthair Seán; Bébhíonn banlia; an Bhanríon Máire.*

Ach an Mhaighdean Mhuire. Séimhítear Muire ar lorg M(h)aighdean, agus Máthair ar lorg M(h)uire: sin í an Mhaighdean Mhuire; ar an M(h)aighdean Mhuire; a Mhaighdean Mhuire; chonacthas (ag) Muire Mhóthair; a Mhuire Mhóthair. Ach cumhacht na Maighdine Muire.

9.55 Is iad na gnáthrialacha gramadaí a chinneann tuiseal an chéad fhocail. Tá trí shaghas comhaisnéise ann ó thaobh thuiseal an dara focal

□ an dara focal ar aon tuiseal leis an gcéad cheann i gcónaí

□ an dara focal san ainmneach cibé tuiseal atá ag an gcéad cheann

□ an dara focal sa ghinideach cibé tuiseal atá ag an gcéad cheann.

9.56 Bíonn an dá fhocal ar aon tuiseal más teideal agus sloinne iad: *seo é an tAthair Ó Sé; ar an Athair Ó Sé; teach an Athar Uí Shé; fáilte romhat, a Athair Uí Shé.*

9.57 Bíonn an dara focal san ainmneach

□ más teideal agus ainm pearsanta [+ sloinne] atá ann: *seo isteach an Bráthair Tomás [Ó Néill]; ar an mBráthair Tomás [Ó Néill]; paidrín an Bhráthar Tomás [Ó Néill]; fáilte romhat, a Bhráthair Tomás [Ó Néill]*

□ más ainm pearsanta agus ainmfhocal coitianta atá ann: *tiocfaidh Peadar fíodóir, le Peadar fíodóir; bean Pheadair fíodóir; beir bua, a Pheadair fíodóir; leabhar Sheáin, mac an dochtúra; airgead Thomáis, an fear a thug an t-eolas*

□ má tá clásal nó frása nó ainm briathartha ann thar ceann an chéad ainmfhocail: *tháinig sé, ní nach ionadh; mhol mé dó an teach a dhíol, rud a rinne sé; abair leis teacht, rud a dhéanfaidh sé.*

9.58 Cuirtear an dara focal sa ghinideach

□ más dhá theideal atá ann: *an Tiarna Easpaig; a Thiarna Easpaig (Breithimh); suigh, a Athair Uachtaráin; tugtar "Easpag Coinfeasóra" ar Naomh Pádraig*

□ más dhá ainm choitianta atá ann: *bean chéile; feirmeoir duine uasail; baintreach fíor (fear a bhfuil a bhean marbh); gaolta ban; uan caorach (fóisc); púróg chloiche*

□ más dhá ainm theibí atá ann: *cabaireacht chainte*

□ i logainmneacha áirithe: *cathair Chorcaí; Contae Luimnigh.*

Féach freisin mar a úsáidtear an réamhfhocal faoi dhó in **22.7**; agus an gairmeach faoi dhó in **9.18**.

9.59 In ionad an ghinidigh comhaisnéise mar atá in **9.58** (*bean chéile, uan caorach*) is minic a úsáidtear

□ clásal copailéach: *an t-amadán is mac duit a bhris é; féach ar an bpleidhce sin is deartháir di*

□ tabharthach ar lorg *de*: *cleithire d'fhear láidir; cailín cliste d'iníon; cleamhnaí d'uncaíl dom* (uncaíl do mo chéile); *na diabhair de thuairisceoirí seo; dóthain rí de chaisleán; mo sháith de ghiolla; ní raibh a chómhaithe de chainteoir sa tír.*

9.60 An tabharthach ar lorg *de* mar atá i gceist in **9.59**, baintear feidhm as go minic ar lorg na bhfocal *leithéid, malairt, athrach*. Uaireanta eile nach mbaintear.

□ *Leithéid* + ginideach cinnte + (uaireanta) tabharthach éiginnte. Is féidir aidiacht shealbhach a úsáid thar ceann an ainmfhocail ghinidigh mar is gnách: *leithéid Mháire de rinceoir; mo leithéidse de chearrbhach; a leithéid (sin) de dhuine; leithéidí do dheartháireacha de pheileadóirí; ní fhaca mé a leithéidí de gharsúin riamh; ár leithéidí; is iomaí do leithéid a chabhróidh liom; ná creid a leithéid; níor ghéill sé riamh dá leithéid; ainmhithe leithéid an leoin nó an tífogair.*

Is é an t-íolra, *leithéidí*, a úsáidtear más san íolra atá an ginideach nó an aidiacht shealbhach.

□ Seo na múnlaí is coitianta ina n-úsáidtear na focail *malairt, athrach*

•aidiacht shealbhach (an trífú pearsa, firinsneach, uatha) + *malairt (athrach)* + tabharthach éiginnte: *a mhalairt sin de bhó; ar a athrach de dhóigh*

•*malairt (athrach)* + ginideach éiginnte (nó aidiacht shealbhach): *chuaigh sí malairt bóthair, ní phósfainn a malairt; faigh athrach éadaí; ní thuigim a athrach; fear mo mhalairte.*

SLOINNTE

10.1 Tá trí phríomhshaghas sloinnte a bplé sa chaibidil seo, mar atá sloinnte réamh-Normannacha (Éireannach, Albanach, Lochlannach), sloinnte na Sean-Ghall (Normannach, Breatnach, Sasanach), agus sloinnte na Nua-Ghall.

10.2 Sloinnte réamh-Normannacha

□ sloinnte dar tús *Ó* agus dar críoch

•ginideach ainm phearsanta: *Ó Dónaill*; *Ó Bruadair*

•an t-ainmfhocal *Mao(i)l* (móidín) + ginideach ainm phearsanta (ainm naoimh go hiondúil). Uaireanta naisctear an dá chuid in aon fhocal amháin. Uaireanta nach naisctear: *Ó Maoldáine*, *Ó Maoil Áine*

□ sloinnte dar tús *Mac*, *Mag* agus dar críoch

•ginideach ainm phearsanta: *Mac Airt*; *Mag Uidhir*; *Mag Shitric*

•an t-alt + ginideach ainm ceirde: *Mac an Bhaird*

•an t-ainmfhocal *Giolla* (seirbhíseach) + ginideach ainm phearsanta (ainm naoimh go hiondúil): *Mac Giolla Phádraig*

•an t-ainm *Con* (seanghinideach ar *cú*) i gcumasc le haidiacht nó le hainmfhocal ginideach eile: *Mac Conduibh*, *Mac Conmara*

□ sloinnte aidiachtacha(-ch is críoch dóibh uile): *Caomhánach*

10.3 Sloinnte Sean-Ghall

□ sloinnte a gaelaíodh ar nós **10.2**: *Mac Gearailt*; *Breatnach*

□ sloinnte dar tús *de*: *de Búrca*

□ sloinnte aonfhoclacha nach sloinnte aidiachtacha: *Ruiséil*

10.4 Sloinnte Nua-Ghall: *Lipton*; *Page*.